

Олександр Ярмач

ГОМОЕРОТИЗМ У СЮРРЕАЛІСТИЧНИХ ОНЕЙРИЧНИХ СВІТАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Автор упродовж статті доводить, що мисткиня Емма Андієвська – окремішне, унікальне явище і в українському, і у світовому письменстві. На думку дослідника, оригінальність творчого світу поетки зумовлена тим, що її тексти – переносять читача в інші площини, паралельні світи – онейричні й сюрреалістичні.

Для «декодування» віршів Емми Андієвської молодий літературознавець безпосередньо спілкувався з їхньою авторкою, опрацював дослідницькі джерела, заглибився у збірку «Риба і розмір». Результатом науково-пошукових зусиль стало осмислення особливості гомоеротичного дискурсу в контексті сюрреалістичної творчості Емми Андієвської.

Ключові слова: Емма Андієвська, гомоеротизм, гомоеротичний дискурс, сюрреалізм, герметизм, містифікація.

Емма Андієвська – автономне, автохтонне, невимовно барвисте явище (маємо на увазі і її малярство) в українському мистецтві. Про неї кажуть: «Українська література поділяється на материкову, еміграційну і Андієвську» (Петро Сорока). Тексти письменниці захоплюють та шокують, переносять читача в інші площини, паралельні світи – онейричні й сюрреалістичні.

Вивчення її поезій – процес поступовий, хоч і спорадичний. На шлях з'ясування гомоеротичного дискурсу в набутку Е. Андієвської вже ставав Олег Соловей зі своєю статтею «Еротика і містифікація у творчості Емми Андієвської» [10]. Послугувалися ми і працею Олеси Мудрак «Українська еротична лірика: жанрова специфіка та ідіостилі» [6].

Мета статті – осмислити особливості гомоеротичного дискурсу в контексті сюрреалістичної творчості Емми Андієвської.

Для нашої роботи важливими є книги Емми Андієвської «Риба і розмір» [1] (1961) і гомоеротичний цикл псевдоперекладів у ній, написаний під ім'ям вигаданого перського поета Арістодімоса Ліхноса, та «Хвилі» [2] (2002) і цикл поезій таких само лжеперекладів перського поета Халіда Хатамі.

Ми мали розмову з пані Еммою (Інтернет-листування), під час якої письменниця розповіла про задум та мотивацію створення гомоеротичного дискурсу, проте лише стосовно «Хвиль». Е. Андієвська говорить: «Мотивацією до написання цих віршів не були ані гра, ані епатаж. Вони з'явилися як реакція на прочитання твору „Пісні Білігіс” П'єра Луї. Своїми віршами хотіла написати щось

краще за нього, оскільки прагла утвердити в українській літературі те, чого в ній не було, але краще ніж в інших літературах світу» [7].

На превеликий жаль, про збірку «Риби і розмір» Емма Андієвська змовчала. Найочевиднішою й тому найбільш помилковою здається така гіпотеза: «Діонісії» написані як поклик до постмодерної гри з читачем, як спосіб епатажу мисткині, засіб подивувати читачів, шокувати їх. Адже про тексти, в яких із такою простотою порушено канон форми та канон змісту (зустрічаємо: «купив п'ятирічного хлопчика», «посвячу його в культ фалоса», «п'яні переступатимуть твоє пошматоване тіло», «в районі дитячих борделів», «дарував частя смерті», «розмова з недерастами, що захоплюються Каббалою» [1]), складається враження, що вони дегуманізують суспільство й мистецтво. Проте Е. Андієвська «завше пропонує читачеві прийняти правила її поетичної гри, спробувати вийти за рамки стандартизованої буденщини, перевтілитися, подивитися довкола себе за своєрідними законами її світобачення, яке, синтезуючи українську магію та західний модернізм, робить прорив в інші виміри, які нам видаються фантастичними. Її несподівані, багатозначні асоціації апелюють до емоційної сфери читача, його образного мислення» [11, с. 149], «вона одночасно перебуває немовби в різних віртуальних просторах, між якими немає межі» [5, с. 23].

У «Рибах...» пані Емма також дивиться на світ зі свого унікального позему, відтак наше головне завдання – зрозуміти, що є точкою обсервації мисткині. Наш погляд суголосний із висновками багатьох дослідників творчості авторки (Ю. Коваліва, Б. Рубчака, О. Солов'я), котрі переконані, що лірика Емми Андієвської «стає сповіддю самоцінної особистості, здатної віднаходити себе у глибинах власної душі. Таким був її протест проти дегуманізації суспільства, так утверджувалося радикальне обстоювання вічних цінностей, яким постійно загрожує утилітарний соціум» [5, с. 25].

«Діонісії», на наше переконання, – аж ніяк не спроба вразити читача неординарністю та порушенням табуваної зони суспільства, де не прийнято говорити про гомосексуалізм і гомоеротичну творчість. «Діонісії» – черговий герметичний та онейричний світ Е. Андієвської, у якому вона по-своєму, по-дитинному, зазирає в найпотемніші й найтемніші закутки людської душі. У цьому світі

має місце кохання, що йде поруч із ревністю та смертю; цей світ рясно заповнений архетипами, асоціаціями, сонними видивами.

Таким чином, основною інтенцією для створення гомоеротичного дискурсу Емми Андіївської стало бажання поетки розширити тематичне поле української літератури, збагатити засоби її формотворення, вийти за межі узвичаєного світу і табуованої зони та повести читача у світ марень (сюрреалістичний і герметичний світ), де немає кордонів для уяви.

Беззаперечно, що «Діонісії», як і вся творчість Е. Андіївської, не розраховані на пересічного, літературно не підготовленого читача, тому тим, хто випадково зіткнеться з гомоеротичними віршами в «Рибках...», буде важко зрозуміти замисел письменниці. Проте ми щиро переконані: вірші апелюють до підсвідомого читачів, до первинних інстинктів (Еросу й Танатосу). Онейричні видива (складається враження, що все в поезіях відбувається у світі сну) спонукають не до свідомого сприйняття шляхом мисленневих операцій чи логічних припущень, а за допомогою медитативного стану, в якому перебуває і сама мисткиня, осягнення через інтуїцію.

Гомоеротичний дискурс Емми Андіївської гармонійно вплітається в її загальний мистецький доробок (і поетичний, і малярський). Точкою обсервації, з якої можна почати аналіз гомоеротичної поезії Андіївської як явища сюрреалістичного, є судження С. Павличко, котра визначила модернізм не як художньо-стильовий напрям, а як метафору ХХ століття: «Загальний дискурс модернізму містить ряд окремих дискурсів: європеїзму, або західництва <...>, сучасності <...>, інтелектуалізму, антинародництва, індивідуалізму, фемінізму, **зняття культурних табу, зокрема у сфері сексуальності, деканонізації**, формалізму в критиці й інтересу до формального боку твору та ін.» [8, с. 36]. Гомоеротизм у літературі знаходився в межах означення «культурне табу».

«Говорять, що поезія Емми Андіївської вітає від реальності, дегуманізує мистецтво. Я думаю, що воно цілком навпаки. Бо в час, коли все довкруги з успіхом намагається дегуманізувати світ, коли звір ненависти, братовбивства і злоби, потвора війни, монструальність модерної технології і тисячі інших жахливих нелюдів загрожують людському духові остаточним знищенням, Андіївська очищує світ і себе від фальшивої софістики, що всіх тих нелюдів годує, і оглядає життя наново, по-своєму, подитинному. По-людському. Вона ігнорує не життя, навіть не щоденність людську, а той мертвий вітер, що загрожує вбити організм душі й що вже вбив у більшості людей уміння знову бути дитиною й радіти з того, що на світі існує отаке, наприклад, диво, як корова» [9, с. 121], – твердить Богдан Рубчак. І ми абсолютно погоджуємося: поезія Андіївської, попри аліогічність та надскладність для пересічного українського вуха, вміщує в собі глибин-

ний сенс космічного характеру. Поетеса з дитячою цікавістю зазирає в найпотаємніші кімнати людського Мікрокосму, вона не зв'язана ані жодними умовностями (етичного, ідеологічного, релігійного характерів), авторка сумлінно виконує першофункцію поета – пірнати з головою в сутність речей та називати їх своїми іменами, а також «реабілітувати „дитинство людства“ задля нового переживання „емоційної правдивості“ первісного мистецтва» [5, с. 152].

Існування цих унікальних зразків гомоеротичних тестів «зумовлене медіумічно-діонісійським типом індивідуальності» Андіївської, «що плекався окремими представниками сюрреалізму свідомо <...> або під дією наркотичних речовин» [5, с. 150]. Відчувається, ніби в момент, коли письменниця береться до писання, вона виходить за межі свого тіла, блукає в космічному просторі чи просторі Ідей, усотуючи їх у себе.

Для того, щоб декодувати сюрреалістичний гомоеротичний світ обраних циклів поезії, необхідно провести якомога точніше інвентаризацію художніх принципів і засобів мисткині й усвідомити значення й місце кожного з елементів герметичної дійсності Андіївської.

1. Герметизм та сюрреалізм.

Поезія Андіївської герметична, тому основним ключем є поняття перспективи. Треба зрозуміти, з якої перспективи авторка відтворює свої спостереження. Андіївська досягає своєрідного відчуження (одивнення) тим, що на все вона дивиться з різного позему й іншими очима.

Пані Емма творить свій поетичний світ, не озираючись ні на які канони: мистецькі, що стосуються форми та ідейного наповнення віршів; ідеологічно-політичні – маємо на увазі «заборонені теми». Вірші Андіївської писані нею відсторонено від будь-яких впливів, з абсолютно різних поглядів (то може бути комаха, травинка, бог, природа); у циклі Арістодімоса Ліхноса ліричним героєм є частина людської сутності, у якій вирує Ерос як правічна енергія всього живого, щоправда – з гомоеротичним забарвленням; у віршах Халіда Хатамі точка опори – власне, саме явище чоловічої гомосексуальної любові як цілком природного процесу, що є реальністю. Матеріальним утіленням сюрреалістичності та герметичності поезії Андіївської є постійно використовувані еліпси: «*Лише – на мить – тебе – в мені, – в долонях. / Без тебе – ніть-ма й смерть – п'ястук під дих. / Щоб ти і я – в єдинонеділимє. / Й п'ятою – віддали – геть, – гори нездоланні*» [1] – це «гра в „уникання змісту“ завдяки свідомому пропуску предикатів – прямий шлях до фрагментарності емоційного потоку й подолання слова „мовчанням“ еліптичних пауз [5, с. 154]. Письменниця пропонує читачеві самостійно заповнити прогалини якимось несвідомим шляхом, створенням асоціативного потоку. Така стильова особливість гарантує варіативність сприймання та

неоднозначне трактування поезії, бо кожен реципієнт у міру свого світогляду ставитиме особливий, унікальний акцент. «Занепад форми» [5, с. 153] логічно доповнює принцип дисформації – Емма Андіївська ігнорує поетичні та мовні шаблони та сприймає їх за «ніщо». Також в один ряд із засобами сюрреалістичного світу мисткині можна поставити принципи нонсенсів та парадоксів: «Вчора я був добрий. / Я убив дівчину, що чекала дитину, / Кастрував бика, / І накручував тигрів на руку, / Щоб відчутти міць. / Вчора я був добрим» [1, с. 91] або: «Мені телефонує лиш вода, / Якій мене ти – в небуття – віддав» [4]. Образи поетеси несподівані та парадоксальні, подекуди вони здаються абсурдними, навіть безглуздими. Ключем до прочитання такої поезії є стан, аналогічний світовідчуттю авторки, коли вона творить, – *медитаційний*. Тобто потрібно відмовитися від намагань зрозуміти тексти лише логікою чи розумом, максимально зусиль мають докласти інтуїція та емоційна сфера.

2. Містифікація.

Гомоеротичні мотиви в ліриці Андіївської – явище дискретне; згадаємо, що різниця між збірками «Риба і розмір» та «Хвилі» майже в половину життя письменниці (41 рік). Проте окрім суголосся в зображенні гомоеротичних мотивів для циклів характерний ще один унікальний мистецький засіб письменниці – містифікація. Традиційно, коли автор прагне оточити твір аурую таїни та містики, він просто бере собі псевдонім, проте, повторимося, – «просто» – не характерне для Андіївської. Поетеса творить унікальний жанр, якому й донині немає імені в літературознавчій науці: мова про псевдопереклад псевдописьменника. Пані Емма подає власні автентичні поезії як переклади маловідомих письменників: грека Арістодімоса Ліхноса та перса Халіда Хатамі. Більше того, для Арістодімоса Ліхноса мисткиня ще й створює псевдобіографію, з якої дізнаємося, що збірка «Діонісії», покладена в основу «перекладів» Андіївської, вийшла друком одразу після його смерті і майже всі вірші в ній були присвячені любові до ефебів [1, с. 75]. Такі містифікації зустрічаємо в збірці «Риба і розмір» неодноразово, як-от переклади американського («з походження негр») поета Варубу Бдрумгу.

Словесна гра Емми Андіївської з вигаданими письменниками та фрагментами їхньої біографії – далеко не останній спосіб містифікації її художнього світу. У «Хвилях» подибуємо присвяту: «Присвячується Й. Ц. – надзвичайній людині, алхімікові й характернику. Е. А.» [2]. Хто цей характерник й алхімік і чи існує він насправду, чи це знову втілення містифікаційних ігор Андіївської?..

Останній рівень містифікації простежується в самому гомоеротичному дискурсі: враховуючи сюрреалістичну манеру, надтонку метафорику та герметизм поетеси, сумніваємося й недовіряємо навіть прочитаному власними очима – чи справді йдеться про гомосексуальні стосунки в прямому

сенсі? Беззаперечно, що тематичним фундаментом поезії є гомоеротизм та гомосексуальні стосунки ліричних героїв, проте Любов у циклі Халіда Хатамі до чоловіка абсолютизується від рівня Мікрокосму ліричного героя до Макрокосму всього світу: «Любово, ти лиш – полум'я й томбуї. / Усе буття зібгалося в тобі», а часопросторові кордони стираються: «Кохання мить, а там – хоч забуття. / Мене нема, існуєш тільки ти» або: «Любов сміється з вічності» [2].

Щодо циклу збірки «Риба і розмір», то в біографії Арістодімоса Ліхноса справедливо зазначено про те, що майже всі вірші присвячені любові до ефебів та рідному місту, проте знову згадується: «...чи людям бракує відвертості чи вони просто порожні, як гільзи». У «Діонісіях» зустрічаємо Ерос у найрізноманітніших виявах: ревності – «Не задивляйся на того бородача / З короткими ногами, / Що бахвалиться величиною свого фалоса...», перевага досвіду над молодістю – «Юність з якою ти носишся, / Як перекупка з ганчір'ям, / Це більш, ніж сумнівна річ, / І виїжджати на ній обома ногами. – / Якби я не вважав це / Аж таким несмаком, / Я б сказав би, що це небезпечно», протиріччя Еросу та аскетизму – «Я, ім'я якого соромляться вимовляти, / Я сьогодні зайшов у ваше місто. / Всі спали, а ті, що дивилися з вікон / На порожні вулиці, якими я йшов, / Були імпотентні... / Я вийшов з міста непоміченим. / Тільки згодом імпотентні розказували, / Що я приходив. / Але їм не повірили, / Хто повірить імпотентним, / Мій прихід залишився мітом», пристрасть – «Нехай він скине одяг, / Що поганить його тіло, / І перестане червоніти, як дівчина, / Затуляючи руками / Свій божественний фалос» [1], але Ерос розуміється не лише як гомоеротична пристрасть до чоловіків, а і як первинний інстинкт людської сутності, підсвідома частина людського «Я».

3. Гомоеротизм.

Основоположний для обох циклів поезій – наскрізний мотив гомоеротичності. Емма Андіївська вводить у мовний обіг слова та сполуки слів, які причетні до гомоеротичного та еротичного дискурсів: «культ», «фалос», «Діоніс», «ложе», «між ногами», «тіло», «повій», «педераста», «статеві органи», «непристойними», «в жіночому насінні», «його любитиму», «твої коханці», «тебе жадаю», «тебе вдихати і любити», «я їм тебе» і т. ін. Вірші обох циклів мають сповідальний характер. У «Діонісіях» подекуди в жорстоких та жорстких формах, проте ліричний герой щиросердно оповідає про всі пристрасті душі й тіла, про темну, «потоїбичну», сторону свого «Я». У віршах же Халіда Хатамі чуємо сповідь-моління: ліричний герой благає про любов: «Волаю – зглянься, на колінах кличу...», але «ти не любиш» [1]. Хоч моління про любов адресат не чує, проте закоханий щасливий і з того, що він здатен любити, попри невзасмність: «І я, – щасливий п'ю твою отруту» [1].

Таким чином, Е. Андіївська творить екстраординарну художню дійсність, міксуючи стильові особливості та засоби сюрреалізму й герметизму. Лексико-семантичне поле її поезій виформовує гомеротичний дискурс, а «її по-справжньому людська безпосередність запевняє нас, що ще є живий і таємний світ, що вміє бути все новим і новим» [9, с. 125].

Андіївська належить Модернові, зокрема сюрреалізм та герметизм у творчості мисткині виявляються найбільшою мірою. Пані Емма оперує лексичним багатством української літературної мови на рівні будь-якого авторитетного словника. Вона незалежна в мові й у формі творення, проте найулюбленішим віршем для поетеси залишається сонет; вірші Андіївської не зв'язані часом і місцем, її художній світ космічного масштабу, а форма викладу – суцільний потік свідомості ліричних героїв; творчість Андіївської відсторонена від будь-яких впливів, а продуковані нею образи карколомні та неймовірні – її художня дійсність сюрреалістична.

У циклі «Халіда Хатамі» літераторка прагнула написати щось краще за «Пісні Білітіс» П'єра Луї, оскільки воліла «створити в українській літературі те, чого у ній не було, але краще ніж в інших літературах світу»; у «Діонісіях» Арістодімоса Ліхноса вбачаємо прагнення мисткині показати ті явища (інстинкти Ерос і Танатос; гомосексуальну любов як форму любові космічного рівня, тобто не зв'язану сексуальністю, а як любов всезагальну, людську), які існують, але про які ніхто, окрім неї, не наважується чи не здатен говорити. Відтак Е. Андіївська в містифікації не має собі рівних, бо вигадки авторки пронизують увесь гомеротичний дискурс: цикли псевдо-перекладів неіснуючих поетів, таємнича присвята в циклі «Халіда Хатамі», вигадані біографії цих же поетів.

Для Е. Андіївської, аби вийти на рівень космізму та вселюдської свідомості, важливим є засіб «потіку свідомості», а еліпси в сонетах допомагають створити враження фрагментарності думок та емоційного потоку.

Переконані, що мистецький доробок Емми Андіївської потребує нових досліджень, із новаторськими оригінальними підходами, щоб рівно так само, як пані Емма творить свої онейричні марева – з різних поземів, літературознавча думка могла б осягнути всебічно її словесні полотна.

Література

1. Андіївська Е. Риба і розмір : [збірка поезій] / Емма Андіївська. – Нью-Йорк : Нью-Йоркська група, 1961. – 104 с.
2. Андіївська Е. Хвилі : поезії / Емма Андіївська. – К. : Видавничий дім «Всесвіт», 2002. – 160 с.
3. Біла А. Сюрреалізм : наукове видання / Анна Біла – К. : Темпора, 2010. – 208 с.

4. Гузар С. Як читати поезії Емми Андіївської / С. Д. Гузар // Сучасність. Література, мистецтво, суспільне життя. – 1981. – Вип. 12 (252). – С. 8–15.

5. Ковалів Ю. У лабіринтах метафори Емми Андіївської (50–80-і роки) / Юрій Ковалів // Слово і час. – 2010. – № 9. – С. 23–30.

6. Мудрак О. Українська еротична лірика: жанрова специфіка та ідіостилі : дис. <...> канд. філол. наук : 10.01.06. / Мудрак О. В. ; КНУТШ. – Київ, 2010. – 174 с.

7. Особисте Інтернет-листування з Еммою Андіївською (12.08.15, 22:58) [Електронний ресурс] // Архів автора.

8. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко. – Вид. 2-ге. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. – 679 с.

9. Рубчак Б. Поезія звільненої особистості / Богдан Рубчак // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 170. – С. 121–125.

10. Соловей О. Еротика і містифікація в поезії Емми Андіївської / Олег Соловей // Альманах полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2013. – № 2. – С. 84–91.

11. Тарнашинська Л. Гіпертекст Емми Андіївської як індивідуалізований світовий / Людмила Тарнашинська // Всесвіт. – 2006. – № 5–6. – С. 149–154.

Alexander Yarmak

HOMOEROTICISM IN SURREALISTIC BEMUSED WORLDS BY EMMA ANDIJEVSKA

The author proves that Emma Andiyevska is an autonomous, autochthonous, a unique phenomenon in the national arts, she is a unique personality among the writers on the domestic horizon; her texts attract the attention among scholars due to their text-formative experiments and extraordinary originality. The author of the article tries to understand the features of homoerotic discourse in the context of the surreal work by Emma Andiyevska, placing at the center of his research the books "Fish and Size" (1961) and homoerotic series of pseudo-translation written under the name of fictional Persian poet Aristodimos Lihnos, "Waves" (2002) and the cycle of poems with the same pseudo-translation by Persian poet Khalid Khatami.

To this note different methods and techniques are used, including direct communication with Ms Emma. A. Yarmak had a conversation with the author (e-mailing) where she described the idea and motivation to create homoerotic books discourse "Waves". To decode the surreal world of homoerotic cycles of poetry, the author gives a very accurate analysis of artistic principles and tools of the writer; shows value and place of each element of Andiyevska reality and its expression.

Key words: Emma Andiyevska, homoeroticism, homoerotic discourse, surrealism, hermetism, hoax.

Александр Ярмак

ГОМОЭРОТИЗМ В СЮРРЕАЛИСТИЧЕСКИХ ОНЕЙРИЧЕСКИХ МИРАХ ЭММЫ АНДИЕВСКОЙ

Автор в продолжении всей статьи доказывает, что писательница Эмма Андиевская – это отдельное, уникальное явление и в украинской, и в мировой литературе. По мнению исследователя, оригинальность творческого мира поэтессы обусловлена тем, что ее тексты

переносят читателя в другие плоскости, параллельные миры – онейрические и сюрреалистические.

Для «декодирования» стихов Эммы Андиевской молодой литературовед непосредственно общался с их автором, изучил исследовательские источники, углубился в сборник «Рыба и размер». Результатом научно-поисковых усилий стало осмысление особенности гомоэро-

тического дискурса в контексте сюрреалистического творчества Эммы Андиевской.

Ключевые слова: *Эмма Андиевская, гомоэротизм, гомоэротический дискурс, сюрреализм, герметизм, мистификация.*

Надійшла до редакції 22.04.2016 р.

